

Βιβλιοκριτική Books review

Η Μαύρη Βίβλος της Ψυχανάλυσης: Ζώντας καλύτερα χωρίς τον Φρόιντ

Έκδοση: *Catherina Meyer*

Μετάφραση: *Δροσούλα Τσαρμακλή*

Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007

Έχουν περάσει αρκετά χρόνια από τη μετάφραση του βιβλίου στα ελληνικά, έτσι ο θόρυβος που ξέσπασε έχει κοπάσει. Επομένως είναι καιρός για μια πιο ψύχραιμη ματιά «χωρίς φόβο και πάθος».

Η φήμη του βιβλίου «Μαύρη Βίβλος της Ψυχανάλυσης» που εκδόθηκε στη Γαλλία το 2005, είχε προηγηθεί της ελληνικής μετάφρασης που κυκλοφόρησε τον Απρίλη 2007. Ήδη υπάρχουν στο διαδίκτυο σχόλια και κριτικές.

Το βιβλίο, καλομεταφρασμένο και καλαίσθητο, είναι συλλογικό, αποτελείται από 750 σελίδες και χωρίζεται σε πέντε μέρη.

Στο πρώτο μέρος συγκεντρώνονται πληροφορίες με βάση ιστορικά στοιχεία αρκετά καλά τεκμηριωμένα για τις αρχικές ανακοινώσεις του Φρόιντ. Όπου υποστηρίζεται, μάλλον πειστικά, ότι ο Φρόιντ απέκρυψε μέρος της αλήθειας είτε κατασκεύασε κάποιες ιστορίες για να στηρίξει τις απόψεις του.

Στο δεύτερο μέρος, ασχολείται με το καίριο ερώτημα, αφού ο Φρόιντ πούλαγε «φύκια για μεταξωτές κορδέλες», γιατί άραγε η ψυχανάλυση είχε τέτοια επιτυχία; Στο μέρος αυτό ένα κεφάλαιο αφιερώνεται στη γαλλική ιδιαιτερότητα δηλαδή στη μεγάλη ανάπτυξη του φροϋδισμού στη Γαλλία.

Στο τρίτο μέρος ασχολείται με την ψυχανάλυση και τα αδιέξοδά της. Κεντρικό θέμα είναι η επιστημονική βάση της ψυχαναλυτικής θεωρίας.

Στο τέταρτο μέρος, ασχολείται με την κατάχρηση των ψυχαναλυτικών απόψεων στην κοινωνική ζωή.

Το πέμπτο, τέλος, μέρος, αναφέρεται στη μετά τον Φρόιντ περίοδο της ψυχολογίας και ψυχιατρικής όπου αναπτύσσονται οι νέες σχολές ψυχοθεραπειών, εμφανίζονται τα φάρμακα στην ψυχιατρική κλινική πράξη και διαμορφώνονται οι σύγχρονες τάσεις της ψυχιατρικής.

Ο Φρόιντ και οι απόψεις του (φροϋδισμός) αναμφισβήτητα επηρέασαν βαθιά την πνευματική ζωή του 20ού αιώνα. Επιδράσεις του φροϋδισμού εμφανίζονται στην κοινωνιολογία, ψυχολογία, ψυχιατρική, κοινωνική ανθρωπολογία, παιδαγωγική, λογοτεχνία και τέχνες γενικά, στην πολιτική, αρχαιολογία ακόμα και στη φιλοσοφία. Απ' όλους αυτούς τους τομείς το βιβλίο αναφέρεται στην επίδραση του Φρόιντ και του φροϋδισμού μόνο στην Ψυχιατρική.

Είναι ένα πολύ δύσκολο έργο να κρίνει κανείς το «φροϋδισμό» μέσα σε λίγες γραμμές, όταν μάλιστα σε τελική ανάλυση, είτε συμφωνεί κανείς είτε όχι, η επίδρασή του είναι δεδομένη.

Όταν κρίνεται ο φροϋδισμός τα ειδικά χαρακτηριστικά του ιδρυτή του δεν παίζουν βασικό ρόλο. Όπως γράφει ο Χέγκελ (1): «*Η χειρότερη μορφή πραγματιστικού ιστοριογράφου είναι το περιορισμένο ψυχολογικό πνεύμα, που αναζητεί τα ελατήρια των υποκειμένων όχι μέσω εννοιών αλλά σε επιμέρους ροπές και πάθη, χωρίς να βλέπει την ώθηση και επίδραση που ασκεί το ίδιο το πράγμα*».

Έτσι εκφράσεις «ψεύτης», «απατεώνας», «φιλοχρήματος», «ανήθικος», «κοκαϊνομανής», «ψευδοεπιστήμονας», «κατά φαντασία ιατρός», «άπληστος τσαρλατάνος», «πλαστογράφος», «καιροσκόπος» και μερικά άλλα ακόμα επίθετα που του καταλογίζουν στο βιβλίο, είναι υπερβολικά και φυσικά αντιεπιστημονική επιχειρηματολογία και δεν κρίνουν απαραίτητα τον φροϋδισμό, ούτε όμως και την αξία του βιβλίου. Είναι σαν να λένε ότι οι απόψεις του Νεύτωνα ήταν λανθασμένες γιατί ήταν ιδιόρρυθμος χαρακτήρας ή ήταν φοβικός. Αρκετοί ψυχίατροι ήταν μανιοκαταθλιπτικοί αλλά πρόσφεραν στην ψυχιατρική και αρκετοί επιστήμονες φιλοχρήματοι κ.λπ., κ.λπ.

Για να κρίνει κανείς μια θεωρία θα πρέπει να την τοποθετήσει στο πλαίσιο που αναπτύσσεται. Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η ψυχιατρική ήταν στη βρεφική της ηλικία, κανείς δεν μπορούσε να ερμηνεύσει την ψυχική ασθένεια, ούτε να αρθρώσει ένα λόγο βάση του οποίου να μπορεί να οργανώσει την σκέψη του ο τότε ψυχίατρος. Οι μόνες σοβαρές δουλειές ήταν του Κρέπελιν, του Ουίλιαμ Τζέιμς, του Πιαζέ αλλά καμιά δεν μπορούσε να εξηγήσει τις παθολογικές συμπεριφο-

ρές. Σε αυτό το κλίμα ο φιλόδοξος, νεαρός γιατρός από τη Βιέννη που έψαχνε να βρει μια προσοδοφόρο ειδικότητα, επηρεασμένος από τις απόψεις του Μπρόγιερ και όχι μόνο, ανέπτυξε μια άποψη για την ερμηνεία μιας ορισμένης νοσολογικής οντότητας της εποχής. Η εντύπωση που προκάλεσε έδωσε την ενίσχυση στο Φρόιντ να συνεχίσει και σε άλλες νοσηρές καταστάσεις. Οι κριτικές της εποχής του και οι απαιτήσεις των συναδέλφων του, υποχρέωσαν τον Φρόιντ να τροποποιήσει αρκετά τις απόψεις με το πέρασμα του χρόνου. Πολλές φορές μάλιστα στην προσπάθειά του να άρει κάποιες αντιφάσεις δημιουργούσε νέες.

Σήμερα ο φροϋδισμός μπορεί να θεωρηθεί ως η μυθολογία της ψυχιατρικής (αυτό εξάλλου αναφέρεται στο βιβλίο (σελ. 188) ότι ήταν και η άποψη του Wittgenstein). Οι μύθοι της ελληνικής μυθολογίας δεν ήταν στην εποχή τους παραμύθια, αλλά προσπάθεια ερμηνείας φυσικών φαινομένων. Για παράδειγμα, ο μύθος του Εγκέλαδου ερμήνευε τους σεισμούς, ήταν δηλαδή μια θεωρία της εποχής εκείνης όπως σήμερα είναι η θεωρία των τεκτονικών πλακών. Όπως πολλά έργα τέχνης είναι εμπνευσμένα από την ελληνική μυθολογία, έτσι και ο φροϋδισμός επηρέασε βαθύτατα τις τέχνες και ιδιαίτερα τον κινηματογράφο και το θέατρο προσφέροντας ένα νέο «από μηχανής θεό» και μάλιστα με επιστημονικοφανή μανδύα.

Ωστόσο, στο χώρο της κλινικής ψυχιατρικής έγινε γνωστό από νωρίς ότι ο φροϋδισμός απογοήτευσε τους κλινικούς ψυχιάτρους. Γρήγορα έγινε σαφές ότι στις λεγόμενες «ψυχώσεις» ο φροϋδισμός δεν προσέφερε ουσιαστική βοήθεια. Αλλά και στις «νευρώσεις» τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Η ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή από νωρίς φάνηκε ότι δεν ανταποκρίνεται σε ψυχαναλυτική προσέγγιση και σιγά-σιγά καθώς δυνάμωναν οι κριτικές από τους κλινικούς ψυχιάτρους και ψυχολόγους, όσοι είχαν ασπαστεί τον φροϋδισμό κλείστηκαν σε ένα κύκλωμα που αναπαρήγαγε τον εαυτό του με τη δική του ορολογία. Η κίνηση αυτή, της δημιουργίας της διεθνούς ψυχαναλυτικής εταιρείας σαν ένα κλειστό κύκλωμα, απομόνωσε την ψυχανάλυση από την ιατρική. Έτσι, παρ' όλο που άνθισε στις τέχνες, στην ψυχιατρική όλο και περιοριζόταν σε άτομα χωρίς ουσιαστική ψυχοπαθολογία (ή, μετά την ανακάλυψη των φαρμάκων, λειτούργουσε επικουρικά).

Ωστόσο, οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες του 20ού αιώνα ευόδωσαν τις φροϋδικές απόψεις, όπως αναφέρεται και σε δύο-τρία σημεία στο βιβλίο. Η εμφάνιση των απόψεων του Παβλόφ από τη μια μεριά, ώθησαν, ενδεχόμενα, την άλλη να στηρίξει την αντίθετη άποψη που εν πολλοίς εκφραζόταν από τον φροϋδισμό. Έτσι

με την εμφάνιση των ψυχοφαρμάκων, την ανάπτυξη των συμπεριφορικών στρατηγικών και πιο πρόσφατα της γνωσιακής θεωρίας, και των νευροεπιστημών μαζί με την αλλαγή του κοινωνικοπολιτικού κλίματος οδήγησαν τον E. Kandel ο οποίος έχει ψυχαναλυτική παιδεία, να προσπαθεί με δύο άρθρα να δώσει μεθοδολογική προσέγγιση στην ψυχανάλυση υποδεικνύοντας τομείς έρευνας ώστε η ψυχαναλυτικές απόψεις να αποκτήσουν επιστημονικό έρεισμα.

«Θα ήταν ατυχές, ακόμα και τραγικό, εάν ο πλούτος για τον εσωτερικό μας κόσμο που προήλθε από την ψυχανάλυση, χαθεί κατά το πλησίασμα μεταξύ ψυχιατρικής και βιολογικών επιστημών. Με την προοπτική του χρόνου μπορούμε εύκολα να δούμε τι δυσκόλεψε την πλήρη ανάπτυξη της ψυχανάλυσης κατά τον τελευταίο αιώνα. Για να αρχίσουμε, από την ψυχανάλυση απουσιάζει κάθε ομοιότητα επιστημονικής θεμελίωσης. Ακόμα, της λείπει η επιστημονική παράδοση, μια ερευνητική παράδοση βασισμένη όχι μόνο στη διορατικότητα αλλά σε δημιουργικά και κριτικά πειράματα σχεδιασμένα να εξερευνηθούν, να υποστηρίξουν ή όχι όπως συμβαίνει συχνά, να ανασκευάσουν αυτή τη διορατικότητα. .... Αλλά οι αμαρτίες των πατέρων (και των μητέρων) δεν είναι αναγκαίο να περάσουν στην επόμενη γενιά» (2).

Στο δεύτερο άρθρο του, ένα χρόνο μετά σημειώνει «Το σπουδαιότερο και πιο απογοητευτικό όμως είναι ότι η ψυχανάλυση δεν εξελίχθηκε επιστημονικά. Ειδικά δεν ανέπτυξε αντικειμενικές μεθόδους προς έλεγχο των εντυπωσιακών ιδεών που διαμόρφωσε νωρίτερα. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι η ψυχανάλυση εισέρχεται στον εικοστό πρώτο αιώνα με την επιρροή της να πέφτει συνεχώς» (3).

Πολύ νωρίτερα ο Bowlby θεωρούσε αναγκαίο ένα εκσυγχρονισμό της ψυχαναλυτικής θεωρίας και είναι γνωστή η αντίδραση που αντιμετώπισε (4, σελ. 58).

Επομένως η κριτική που ασκείται στο βιβλίο στο φροϋδισμό δεν μπορεί να θεωρηθεί μια ακόμα επίθεση των συμπεριφερολόγων στην ψυχαναλυτική θεωρία.

Αποκαθήλωση ειδώλων δεν είναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο στην επιστήμη, όπως και ανασκευή μια θεωρίας και αντικατάστασή της με άλλη. Εξάλλου όπως συχνά αναφέρει ο Πόπερ, η πορεία προς την αλήθεια περνάει μέσα από συνεχείς διαψεύσεις. Περιεργάζομαι από ένα σωρό τους «λάθος» σπόρους, μέχρις ότου απομείνουν πλέον μονάχα οι «αληθείς» σπόροι (5). Αν αυτή τη φορά ήρθε η ώρα επανεκτίμησης της ψυχανάλυσης ε! δεν πρόκειται να χαθεί η ανθρωπότητα. Ούτε είναι τραγικό να χαθεί το ντιβάνι μερικών ψυχαναλυτών. Η ψυχιατρική θα προχωρήσει στο φως των νευροεπιστημονικών ανακαλύψεων αλλά ποτέ οι ψυχοθεραπευτικές αρχές που

αντλήθηκαν από την ψυχανάλυση δεν θα χάσουν την αξία τους. Αύριο-μεθαύριο μπορεί και οι γνωσιοσυμπεριφορικές θεωρίες να αποτελέσουν μέρος του παρελθόντος της ψυχιατρικής και αν αυτό συμβεί γρήγορα μπορεί να σημαίνει ότι η ψυχιατρική θα έχει προχωρήσει σε μια μεγαλύτερη «ηλικία» από τη σημερινή και θα έχει να προσφέρει περισσότερα στους ασθενείς.

Το συγκεκριμένο βιβλίο θα πρέπει να ιδωθεί στο πλαίσιο της Γαλλίας που ως αναφέρεται είναι μαζί με την Αργεντινή «οι πιο φροϋδικές χώρες στο κόσμο». Στη Γαλλία προφανώς η μεγάλη επίδραση του ψυχαναλυτή «θεού» Λακάν που με την ευλογία του έχριζε ψυχαναλυτές θεραπευτές, δεν μπορεί να είναι άμοιρη ευθύνης. Έτσι το βιβλίο μπορεί να έχει κάποιες κραυγαλέες εκφράσεις συμπεριλαμβανομένου και του τίτλου, ωστόσο πρωταρχικά απευθύνεται στο γαλλικό κοινό που προφανώς χρειάζεται μια έντονη αναθεώρηση ώστε η ψυχιατρική να προσαρμοστεί στα σύγχρονα δεδομένα. Το βιβλίο είναι απαραίτητο για κάθε ψυχίατρο που δεν «πιστεύει» σε θεωρίες αλλά ψάχνει να βελτιώσει τη θεραπευτική του φαρέτρα ώστε να γίνει πιο αποτελεσματικός και σε όσο το δυνατόν βραχύτερο χρόνο.

Νίκος Βαϊδάκης

Αν. Καθηγητής Ψυχιατρικής

The Black bible of Psychoanalysis:

Living better without Freud

Ed: *Catherina Meyer*

Translation: *Drosoula Tsarmakli*

Greek Letters, Athens, 2007

Freud and his theory (freudianism) have profoundly influenced the intellectual life of the 20th century. Influences can be observed in the fields of sociology, psychology, psychiatry, social anthropology, pedagogy, literature and arts in general, as well as in politics, archeology and philosophy. Out of all these fields the book in review focuses on the influence of Freud and freudianism on psychiatry.

The book collects information based on well documented historical data, concerning Freud's first publications. It is suggested, rather convincingly, that Freud did not reveal his bibliographical sources and that he "invented" certain stories in order to enforce his theory.

Certain characterizations of Freud, appearing in the book, do not necessarily apply to freudianism, nor do they contest the value of this book; they, however, seem exaggerated.

The book despite certain dramatic expressions which include the title, is addressed to the French public which obviously needs a strong revision [of its theories] in order to adapt psychiatry to the international standards. The book is useful for the psychiatrist who does not follow theories blindly but who seeks to sharpen his therapeutic skills in order to become more effective in a more efficient time scale.

Nikos Vaidakis

Assoc. Professor of Psychiatry

Κλήμης Ναυρίδης

Ψυχολογία των Ομάδων:

Κλινική Ψυχοδυναμική Προσέγγιση

ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, Αθήνα, 2005

ISBN 960-02-1912-5

Το βιβλίο του Κλήμη Ναυρίδη είναι μία συνθετική εργασία, η οποία θα μπορούσε να εκληφθεί και ως μια συνοπτική εγκυκλοπαίδεια των ομαδικών θεωριών. Ο Ναυρίδης –ακαδημαϊκός δάσκαλος και κλινικός ο ίδιος– διαχειρίζεται ένα εξαιρετικά πολύπλοκο και εκ των πραγμάτων πολυσυλλεκτικό θεωρητικό και κλινικό υλικό, με ιδιαίτερη απλότητα και με ενδεδειγμένη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Το υλικό του βιβλίου αναπτύσσεται σε δεκαεπτά κεφάλαια, ως εξής: Στα κεφάλαια 1–4, ο συγγραφέας κάνει μια ενδιαφέρουσα αναδρομή διερευνώντας την προέλευση εννοιών, όπως, ομάδα, ομαδικό, ομαδικότητα, ομαδική ψυχολογία, ομαδική ψυχοθεραπεία και άλλες συναφείς έννοιες. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται εδώ στο ιστορικό πλαίσιο, εντός του οποίου δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν αυτές οι έννοιες.

Στην ίδια ενότητα (κεφ. 3) ο συγγραφέας εστιάζει στο κυρίως αντικείμενό του που είναι η επικέντρωση στις μικρές ομάδες.

Σημαντική είναι εδώ η παρουσίαση των θεωριών του K. Lewin, γιατί στο έργο του στηρίχθηκαν οι μετέπειτα θεωρητικοί και κλινικοί της μικρής ομάδας, όπως ο Foulkes. Επί πλέον η παρουσίαση και διερεύνηση από τον συγγραφέα όρων όπως η «διαλεκτική ανάλυση» των Pagès at all (1993), το «πολιτικό ασυνείδητο» και η «θεσμική ανάλυση» του Καστοριάδη (σελ. 54), αναδεικνύουν συνάψεις με όρους, όπως το κοινωνικό ασυνείδητο, που εισήγαγαν πρόσφατα σύγχρονοι θεωρητικοί, όπως οι Hopper και Dalal (Hopper 2003). Οι όροι αυτοί είναι σημαντικοί διότι μας προσφέρουν θεωρητικά ερ-

γαλεία κατάλληλα για την αναλυτική προσέγγιση του κοινωνικού. Στην ενότητα αυτή θα περιμέναμε κάποια αναφορά στον J. Pratt που ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε την ομάδα ως μέσον θεραπείας για τη θεραπεία φυματικών μάλιστα ασθενών σε σανατόριο της Βοστώνης το 1905 (Pratt 1907). Επίσης δεν υπάρχει αναφορά στους Lazell και March που πρώτοι χρησιμοποίησαν το μοντέλο του Pratt για τη θεραπεία ψυχιατρικών ασθενών το 1921 (Bloch & Crouch 1985).

Στην επόμενη ενότητα του βιβλίου (κεφ. 5-15), παρουσιάζονται διεξοδικά οι σημαντικότερες απόψεις για την «ψυχολογία της μικρής ομάδας» με επικέντρωση στην ομάδα θεραπείας αλλά και στα διάφορα άλλα είδη ομάδων. Ουσιαστικά πρόκειται για τις κύριες πλευρές της φαινομενολογίας της ομάδας, των ομαδικών δυναμικών, της διαδικασίας δόμησης και ανάπτυξης της ομάδας, καθώς και για διάφορα ειδικά ομαδικά φαινόμενα, ειδικές εκφάνσεις της λειτουργίας της ομάδας, και ειδικούς θεραπευτικούς παράγοντες στην ομάδα. Εξετάζονται πολύπλευρα και διεξοδικά, όροι, διαδικασίες και φαινόμενα, όπως:

α. Η επικοινωνία στην ομάδα στις διάφορες εκφάνσεις της (συνειδητή – ασυνειδητή, λεκτική – εξωλεκτική κ.ο.κ.), β. Η μεταβίβαση στην ομάδα, με την μορφή της πολλαπλής μεταβίβασης, όπως αυτή αναπτύσσεται στο ομαδικό πλαίσιο, γ. Η μάθηση μέσω της εμπειρίας, ως ο κύριος θεραπευτικός παράγων της ομαδικής ψυχοθεραπείας που παραπέμπει (παρότι δεν αναφέρεται ρητώς) στο “ego training in action” (εκπαίδευση του εγώ εν δράσει) του Foulkes (Foulkes 1948, 1957), δ. Τα φαινόμενα anti-group (αντι-ομάδα). Πρόκειται για την ειδική ομαδική κατάσταση που περιέγραψε ο M. Nitsun (Nitsun 1996), ως έκφραση των καταστροφικών (αρνητικών) πλευρών της ομάδας, ε. Το ομαδικό πλαίσιο και οι στηρικτικές (holding) και περιεκτικές (containing) λειτουργίες της ομάδας.

Η ομαδική μήτρα (group matrix), έννοια που εισήγαγε ο Foulkes και την οποία ο συγγραφέας παρουσιάζει εκτενώς αναφερόμενος και σε σχετικά γραπτά σύγχρονων ομαδικών θεραπειών.¹

¹ Στον ορισμό της έννοιας της ομαδικής μήτρας, (σελ. 118), υπάρχει μια μεταφραστική μάλλον αβλεψία. Ο Ναυρίδης μεταφέρει τον ορισμό από την γαλλική μετάφραση του Foulkes. Στη γαλλική απόδοση του αγγλικού πρωτοτύπου «χάνεται» η έννοια του δικτύου (network) η οποία υπάρχει στον αγγλικό ορισμό. Η έννοια του δικτύου είναι σημαντική για την κατανόηση της έννοιας της ομαδικής μήτρας. Η συζήτηση πάντως στην οποία υπεισέρχεται ο συγγραφέας επί του θέματος, αποκαθιστά την ουσία των πραγμάτων.

Τέλος, ένα ειδικό κεφάλαιο αφιερώνεται στην ανάλυση και στην εν γένει αντιμετώπιση των ονείρων στην ομαδική ψυχοθεραπεία αναλυτικού τύπου.

Ακολουθούν τα κεφάλαια 16 και 17. Το πρώτο είναι αφιερωμένο σε ζητήματα τεχνικής στην ομαδική ψυχοθεραπεία. Πέρα από την κλασική προσέγγιση του ρόλου του συντονιστή της ομάδας, αξιόλογες παρεμβάσεις εδώ, είναι τα αναφερόμενα στο θέμα της σιωπής στην ομαδική διαδικασία καθώς και στην προσέγγιση του χιούμορ στην ομαδική ψυχοθεραπεία.

Στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο ο συγγραφέας μας δίνει ένα παράδειγμα συντονισμού μιας ομάδας εμπειρίας του τύπου της ομάδας κατάρτισης (T-group).

Μέσα από την καταγραφή μιας σειράς συνεδριών μιας τέτοιας ομάδας, τα εκτενή σχόλια επί του υλικού αυτού καθώς και τη σχετική συζήτηση, έχουμε μια καλή ιδέα για τον τρόπο δουλειάς του συγγραφέα σε κλινικό επίπεδο.

Αυτού του είδους η παρουσίαση το υλικού μας δίνει εδώ, ένα καλό παράδειγμα σύζευξης της θεωρίας με την πρακτική της ομαδικής ψυχοθεραπείας.

Γενικά θα μπορούσαμε να εντάξουμε το βιβλίο του Ναυρίδη στη σειρά των έργων που έχουν παρουσιάσει τα τελευταία χρόνια από τους ομαδικούς θεραπευτές, οι οποίοι με σημείο εκκίνησης την ψυχανalyτική θεωρία υπεισέρχονται σε διάλογο με άλλα επιστημονικά πεδία π.χ. κοινωνιολογία, κοινωνική ψυχολογία, φιλοσοφία, σύγχρονη βιολογία και φυσική, σε μια προσπάθεια να μιλήσουν ολοκληρωμένα για την ομάδα, τη σχέση ομάδας-ατόμου και επομένως την ομαδική ψυχολογία και την ομαδική ψυχοθεραπεία.

Χρησιμοποιώντας ενδεικτικά τις σχετικές εκδόσεις που υπήρξαν τα τελευταία δύο χρόνια στα ελληνικά, δηλαδή τα βιβλία του Yalom (Η θεωρία και η πρακτική της ομαδικής ψυχοθεραπείας, Άγρα, Αθήνα 2006) καθώς και του Dalal (Η ομαδική Ανάλυση μετά τον S.H. Foulkes. Ας (ξανα)μιλήσουμε σοβαρά για την ομάδα, Κανάκη, Αθήνα 2007) θα μπορούσαμε, από άποψη θεωρητικού προσανατολισμού, να τοποθετήσουμε τον Ναυρίδη μεταξύ των δύο αυτών έργων. Αν δηλαδή σε ένα ιδεατό φάσμα όπου στη μια πλευρά θα τοποθετούσαμε τον υπαρξιακό Yalom, και στην άλλη τον υπέρμαχο μιας, κατεχοχόνη ομαδικής θεωρίας και ιδιαιτέρως ριζοσπαστικό Dalal, ο Ναυρίδης θα μπορούσε να τοποθετηθεί κάπου στη μέση με εμφανείς μεν τις βάσεις του στην ψυχανalyτική θεωρία αλλά σαφώς διακριτές τις καθαρά ομαδικές θεωρητικές του συνθέσεις. Αυτό καθίσταται περισσότερο εμφανές στα κλινικά παραδείγματα που παραθέτει. Η συζήτηση του κλινικού του

υλικού από τον ίδιο, αναδεικνύει έναν υψηλό βαθμό απαρτίωσης των ψυχαναλυτικών του «δανείων» σε μια διακριτή ομαδική προσέγγιση.

Και παρότι μιλώντας για το ομαδικό, το παρουσιάζει ως ένα χώρο τομής, μεταξύ του ατομικού (με την έννοια του ψυχικού) και του κοινωνικού, ως εάν, το άτομο και το κοινωνικό να είναι δύο οιονεί διαχωρισμένες οντότητες, στην πράξη (στην κλινική του πράξη) μιλάει περισσότερο σαν τον Elias ή και σαν τον Dalal, ως εάν, να έχει δεχθεί, ότι, άτομο και ομάδα είναι διαλεκτικά συνδεδεμένες και αδιαχώριστες οντότητες, με την ομαδική ψυχολογία να είναι η αρχαιότερη ανθρώπινη ψυχολογία (κατά την κλασική ρήση του Freud, (Freud 1921) και το άτομο να είναι ένα επίπεδο της ομάδας κατά την κλασική ρήση του Elias (Dalal 2007). Είναι ενδιαφέρον, ότι ο Ναυρίδης δεν αναφέρεται στον Elias. Κατά μίαν έννοια όμως, είναι σαν να εμπεριέχει την προσέγγιση του Elias στις κλινικές παρεμβάσεις του.

Εν κατακλείδι, το βιβλίο του Ναυρίδη μας παρέχει τόσο μια αυτοτελή και αξιόπιστη σύνθεση, όσο και μία σειρά από ενδιαφέρουσες συνδέσεις μεταξύ διακριτών περιοχών του φάσματος των θεωρητικών προσεγγίσεων της ομάδας.

Κώστας Μωρόγιαννης

Ψυχίατρος – Ομαδικός Αναλυτής

Navrides Klemes: Psychology of the Groups. Clinical Psychodynamic Approach

Papazissis, Athens, 2005

ISBN 960-02-1912-5

Navridi's work is a multidisciplinary synthesis which could also be seen as a synoptic encyclopedia of group theories.

In chapters 1–4, Navridis examines the origins of some basic concepts such as group, groupic, groupness, group psychology and group psychotherapy. Emphasis is placed on the context within which those concepts have been developed.

In chapters 5–15, Navridis presents his approach on the phenomenology of the small therapeutic group focusing on group processes and phenomena like:

- communication in therapy group (conscious, unconscious, verbal, non-verbal e.t.c.)
- transference in group psychotherapy with emphasis on the multiple transference within the group
- Dreams in group psychotherapy
- Learning from experience as the main therapeutic factor in group psychotherapy
- Anti-group phenomena (negative aspects of the group)
- The group matrix and it's functions
- The group context of the therapy group and the holding and containing functions of the analytic group

In chapter 16 the writer discusses technical aspects of the group practice.

In chapter 17, Navridis gives us clinical material from a number of group sessions of an experiential group.

In this last chapter of the book, a good example of clinical work, is presented, with an excellent integration of theory and practice.

If we like to locate Navridis as a theorist and clinician in an indicative group work spectrum, as it has been shown, though some recently presented greek translations of the works of the existentialist Yalom and the radical group-analyst Dalal, we would put him "in between" them.

Thinking about what the group could be, Navridis presents it as an interface space between the psychic (individual) and the social (cultural), as if, the individual and the social, are, definitely, separate entities.

Nevertheless, when he presents his clinical work it seems to be closer to Norbert Elias or Farhal Dalal ideas, as if, he has accepted that the Individual and the group are inseparable inter-dependent and inter-connected entities, getting closer to ideas like: "...group psychology is the oldest human psychology..." as Freud put it (Freud 1921., p. 123) and "...the individual is a level of the group..." according to Norbert Elias statement. (Dalal, 2007).

Kostas Morogiannis

Psychiatrist – Group Analyst